

The model of effective communication in Surah Mubarakā Nemal (Case study of Solomon and the Queen of Sheba)

(Received: 2022-09-18 Accepted: 2023-01-09)

Tahere Mohseni¹

Abstract

Paying attention to the issue of effective communication is an issue that is always considered as an important principle in human interactions; Because man is a social being that is defined by interaction with others. Effective communication is one of the successful skills in interactions, which is not only considered a sign of human courtesy and intelligence, but is also effective in their mental health. Therefore, the present study, using descriptive-analytical method, tests the hypothesis that the ways of communication between Prophet Suleiman and the Queen of Sheba in Surah Namal have a high exemplary power; In such a way that by referring to it, behaviors, beliefs and attitudes can be changed in the field of communication and interactions can be given a divine color along with peace and success. The result is that in the communication between these two Quranic characters, audience awareness, foresight, respect for politeness, seriousness in words, acceptance of criticism, trust and support have been the main pillars of communication. Therefore, as one of the many factors in godliness and happiness, it is possible to direct communication towards influence by raising awareness, education and culturalization of these components in the society.

Keywords: Surah Namal, Hazrat Suleiman, Queen of Sheba, effective communication, target audience.

1) Assistant Professor, Department of Islamic Studies and Arabic Literature, Imam Sadiq University (peace be upon him), Sisters Campus, Tehran-Iran Email: t.mohseni@isu.ac.ir

مقاله علمی - پژوهشی، صص ۱۸۸-۲۱۰

DOR: 20.1001.1.26455714.1401.6.2.1.0

الگوی ارتباط مؤثر در سوره مبارکه نمل (مطالعه موردی حضرت سلیمان و ملکه سبا)

(تاریخ دریافت: ۲۷-۰۶-۱۴۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۹-۰۹-۱۴۰۱)

طاهره محسنی^۱

چکیده

اهتمام به مسئله ارتباط مؤثر، موضوعی است که همواره به عنوان اصلی مهم در تعاملات بشری به‌شمار می‌رود؛ زیرا انسان موجودی اجتماعی است که به واسطه تعامل با دیگران تعریف می‌شود. برقراری ارتباط مؤثر، یکی از مهارت‌های موفقیت‌آمیز در تعاملات است که نه تنها نشانه ادب و شعور انسان تلقی می‌شود، بلکه در سلامت روانی آن‌ها نیز مؤثر است. از این رو پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی، این فرضیه را مورد آزمون قرار می‌دهد که شیوه‌های ارتباطی حضرت سلیمان با ملکه سبا در سوره نمل از توان الگویی بالایی برخوردار است؛ به گونه‌ای که با استناد به آن می‌توان رفتارها، باورها و نگرش‌ها را در حوزه ارتباطات تغییر داد و به تعاملات، رنگ الهی همراه با آرامش و موفقیت بخشید. نتیجه آنکه در ارتباطات این دو شخصیت قرآنی مخاطب‌شناسی، دوراندیشی، رعایت ادب، سنجیدگی در کلام، انتقادپذیری، اعتماد و حمایت‌گری از ارکان اصلی ارتباط مؤثر بوده است. از این رو به عنوان یکی از عوامل متعدد در الهی‌شدن و سعادت‌مندی می‌توان با آگاهی بخشی، تعلیم و فرهنگ‌سازی این مؤلفه‌ها در جامعه، ارتباطات را به سمت تأثیرگذاری هدایت نمود. **واژگان کلیدی:** سوره نمل، حضرت سلیمان، ملکه سبا، ارتباط مؤثر، مخاطب‌شناسی، اعتماد.

سال ششم

شماره دوم

پیاپی: ۱۱

پاییز و زمستان

۱۴۰۱

^۱ استادیار گروه معارف اسلامی و ادبیات عربی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، پردیس خاوران، تهران- ایران، ایمیل: t.mohseni@isu.ac.ir

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

۱. مقدمه

انسان موجودی است که به واسطه اجتماعی بودنش باید در تعامل با دیگران باشد تا از این منظر پیام‌های خود را به دیگران انتقال دهد؛ از این رو خود برقراری ارتباط دارای اهمیتی غیرقابل انکار است. اما آنچه اهمیت ارتباط مؤثر را بیشتر می‌نماید، ارائه الگوها و شیوه‌هایی است که با مبانی و پیش‌فرض‌های صحیح حاصل شده باشد تا روابط را به سوی تداوم، کارآمدی و رضایت الهی جهت دهد. قرآن کریم به عنوان کتاب هدایت‌گر به این مسئله توجه ویژه نموده است. از این رو در سوره نمل به مسئله برقراری ارتباط حضرت سلیمان با ملکه سبأ پرداخته است که با بهره‌گیری و کاربست آن‌ها در زندگی فردی و اجتماعی مقدمه عاقبت‌بخیری انسان‌ها را فراهم می‌سازد؛ زیرا ارتباطات کلامی و غیرکلامی مؤثر نه تنها کلید طلایی موفقیت در زندگی فردی، اجتماعی و شغلی است بلکه باعث عزت نفس، مثبت‌اندیشی، شکوفایی استعداد و در نهایت احساس رضایت از زندگی نیز می‌شود.

ذکر این مطلب ضروری است که اگرچه عوامل بسیار زیادی در برقراری ارتباط مؤثر نقش دارند، اما نگراننده در پژوهش حاضر تلاش نمود براساس گفت‌مان قرآنی سوره نمل این فرآیند را مورد تحلیل و بررسی قرار دهد تا الگویی قرآنی را به تمام کسانی که طالب ارتقاء سطح ارتباطی خود هستند، ارائه دهد. به گونه‌ای که با آگاهی‌بخشی، فرهنگ‌سازی و آموزش بتوان فرهنگ برقراری ارتباط مؤثر و کارآمد را با استناد به آموزه‌های ارتباطی حضرت سلیمان و ملکه سبأ در بین افراد نهادینه نمود.

از این رو با توجه به جایگاه مهم ارتباطات در زندگی انسان‌ها و نقش مهم آن در تکامل معنوی افراد، نگارنده بر آن شد تا با ابزار کتابخانه‌ای و روش توصیفی-تحلیلی و بررسی آیات ۱۵ تا ۴۴ سوره نمل به این پرسش‌ها پاسخ دهد: شاخصه‌های اصلی ارتباط مؤثر در تعاملات حضرت سلیمان و ملکه سبأ چیست؟ در سوره نمل شیوه‌های ارتباطی حضرت سلیمان و ملکه سبأ چه نقشی را در شناخت شخصیت طرفین ایفا می‌نماید؟ مخاطب‌شناسی، دوراندیشی و رعایت ادب از منظر سوره نمل چه تأثیری بر بهبود کیفیت ارتباطات دارد؟ سنجیدگی کلامی، انتقادپذیری و اعتماد چه نقشی را در سوق دادن ارتباطات به سمت کارآمدی و سعادت‌مندی دارد؟ تا از رهگذر آن الگویی ارتباطی را در خصوص چگونگی ارتباطات این دو شخصیت قرآنی و شناخت ابعاد و گستردگی آن به خوانندگان ارائه دهد؛ تا با کاربست آن در زندگی، علاوه بر رسیدن به آرامش و تعادل در شخصیت فردی و اجتماعی، الگویی متفاوت از یک انسان موفق و الهی نیز در جامعه اسلامی به نمایش گذاشته شود.

۱.۱. پیشینه تحقیق

دانش ارتباطات، یکی از زیرشاخه‌های علوم اجتماعی به‌شمار می‌آید که از دهه ۵۰ میلادی مورد توجه جدی دانشمندان غرب واقع شد. (ساروخانی، ۱۳۷۵: ۱۵) از این رو از مباحث

مهمی است که تحقیقات فراوانی در خصوص آن انجام شده است که به مهم‌ترین و مرتبط‌ترین این تحقیقات اشاره می‌شود.

۱- عباسی و آزادگان (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی تطبیقی داستان دیدار حضرت سلیمان و ملکه سبأ در قرآن، تورات و منابع اسلامی» به بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های دیدار حضرت سلیمان با ملکه سبأ از حیث ساختار و روش در قرآن و تورات پرداخته‌اند.

۲- نادری و بهجت‌پور (۱۳۹۷) در مقاله «نگرشی کاربردی به رفتارشناسی ملکه سبأ در تعامل با مردم در تفسیر آیات ۲۳-۲۴» با تحلیل رفتارشناسی ملکه سبأ به دو رویکرد متفاوت دست یافته‌اند: برخی او را فردی مستبد معرفی نموده‌اند و برخی حاکمیت او را مورد تأیید خداوند قرار داده‌اند.

۳- شریفی (۱۳۹۶) در مقاله «مهارت‌های ارتباطی در قرآن» به صورت مبسوط به بررسی برخی از آیات قرآن کریم در خصوص مهارت‌های رفتاری_کلامی و غیرکلامی پرداخته است.

پژوهش حاضر حاصل مطالعات قرآنی و تفاسیر معتبر در حوزه ارتباطات حضرت سلیمان و ملکه سبأ است. از این رو در این مقاله تلاش شده است با تحلیل آیات ۱۵ تا ۴۴ سوره نمل به صورت کاربردی و علمی، مؤلفه‌های مهم ارتباطی این دو شخصیت قرآنی، در راستای تأثیرگذاری و کارآمدی تبیین گردد تا با تعلیم و نهادینه‌سازی آن‌ها در بین افراد و مبلغان دینی، ارتباطی الهی در بین افراد حاصل گردد، همین مسئله وجه تمایز این کار تحقیقی با سایر پژوهش‌ها و نوین بودن آن را مشخص می‌نماید.

۲. مباحث نظری پژوهش

۲.۱. الگوی ارتباطی

الگوها، دستورالعمل‌های جزئی برای عمل و رفتار هستند که به افراد تعلیم می‌دهند برای رسیدن به مقصود و مقصد مورد نظر باید چه بکنند از این رو الگوی ارتباطی به مجموعه فعالیت‌ها و تدابیری که فرد را به اهداف معینی می‌رساند، اطلاق می‌شود. (امین زاده، ۱۳۷۶: ۱۳) طبق تعریف ارائه شده الگوهای ارتباطی غالباً بر چهار اصل ارتباط با خود، ارتباط با دیگران، ارتباط کلامی و ارتباط غیرکلامی استوار است که بیان می‌کنند نه تنها بعضی از اعمال، بلکه تمام رفتارهایی که توسط انسان‌ها انجام می‌شود بر طبق یک برنامه‌ریزی قبلی است. این برنامه‌ریزی‌ها گاه کنترل شده و گاه ناخودآگاه می‌باشند. از این رو به بشر می‌آموزند که چگونه رفتارهای نامطلوب خود را تغییر دهند و به رفتارهای آتی خود، تأثیر مثبت بگذارند. (ر.ک. معدلی، ۱۳۹۳: ۴۸)

۲.۲. ارتباط مؤثر

واژه «ارتباط» از نظر لغوی واژه‌ای عربی از باب افتعال و ماده «ربط» است که به معنای محکم کردن، ثابت کردن، بستن (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۳۰۲/۷-۳۰۳) به کار می‌رود و در زبان فارسی به معنای ربط‌دادن، رابطه، بستگی، پیوستگی، پیوند (معین، ۱۳۸۸: ۱۶۳۶/۲) آورده شده است و در زبان لاتین از لغت «commicat» گرفته شده که به معنای ارتباط برقرار کردن، تماس گرفتن، گفتگو کردن، مکاتبه کردن، ارتباط داشتن، پیوند داشتن، رابطه داشتن و تماس داشتن (حق شناس و دیگران، ۱۳۸۱: ۲۷۰) استعمال می‌شود. این واژه در اصطلاح رشته‌ای از فعالیت‌های هدف‌دار است که تنها یک رخداد یعنی چیزی که اتفاق بیفتد نیست (ساغروانیان، ۱۳۶۹: ۵۴)، بلکه کلیه فعالیت‌های گفتاری، نوشتاری، کرداری، حرکتی، که برای انتقال معنا و مفهوم و یا اثرگذاری و نفوذ بر دیگران به کار گرفته می‌شود را در بر می‌گیرد. (فرهنگی، ۱۳۸۶: ۳/۲)

همچنین مقصود از ارتباط مؤثر این است که فرستنده پیام، بتواند منظور خود را به گیرنده پیام برساند. اما این فقط یکی از معیارهای مؤثر بودن است؛ زیرا یک ارتباط، زمانی می‌تواند مؤثر باشد که محرک آغازگر به عنوان فرستنده پیام، با محرک دریافت‌کننده پیام به عنوان گیرنده در یک راستا قرار گیرند؛ یعنی معنا و مفهومی که در ذهن فرستنده پیام است و یا قصد ارسال آن را دارد با آنچه گیرنده از آن دریافت و نشان می‌دهد، یکی باشد. (فرهنگی، ۱۳۸۷: ۳۷/۱-۴۵)

۳.۲. انواع ارتباطات

ارتباطات به دودسته کلی ارتباط کلامی و غیر کلامی تقسیم می‌گردد که در ادامه به تبیین آن‌ها پرداخته می‌شود.

۳.۲.۱. ارتباط کلامی

ارتباطات کلامی مجموعه روابطی هستند که از طریق گفتن و گفتگو حاصل می‌شوند که اساس آن‌ها بر زبان گذاشته شده است. در ارتباط کلامی، با استفاده از زبان که مرکب از لغت‌ها و دستور زبان است اطلاعاتی بیان می‌شود؛ سپس برای بیان فکر، کلمه‌ها بر اساس قوانین مرتب می‌شوند. در نتیجه بخش‌های مختلف یک گفتار دارای ترتیب مناسب و پیام به شکلی شفاف‌ی یا کتبی منتقل می‌گردد. (رضائیان، ۱۳۷۴: ۱۵۰-۱۵۱) به عبارتی ارتباط کلامی، فعالیت اجتماعی است که طی آن افراد با استفاده از اندام‌های گفتاری خود، صوتی را تولید می‌کنند که در ترکیب با هم معنادار هستند و از این طریق پیامی را که برای خود و دیگران اهمیت دارد، انتقال می‌دهند. (گیل و رادمز، ۱۳۸۴: ۲۱۲)

تبیین تعریف فوق نشان می‌دهد که در ارتباطات کلامی زبان نقش دوجانبه‌ای را بر عهده

دارد؛ زیرا از یک سو منشأ ارتباط است و اندیشه پیام‌دهنده را به گیرنده بیان می‌کند و از سویی دیگر، مخاطب طرف گفتگو است و به او پاسخ می‌دهد. از این رو مهارت‌های چهارگانه گفتن، شنیدن، خواندن و نوشتن برآمده از ارتباطات کلامی هستند. (معمدنژاد، ۱۳۷۱: ۷۱)

در این نوع ارتباط، خود کلام مورد توجه است و لحن کلام، تنیدی و نازکی صدا در ارتباطات غیر کلامی، مورد توجه قرار می‌گیرد. سخن و کلام برای فرستنده پیام در گفتار و نوشتار و برای گیرنده پیام در شنیدن و خواندن منعکس می‌گردد. محققان، عموماً بر این باور هستند که انسان‌ها در ابتدا برای برقراری ارتباط به طرز حرکت اندام بدن اتکا می‌کردند و بعد رمزی را قرارداد کردند که به وسیله آن می‌توانستند ارتباط گفتاری نیز برقرار کنند. (برکو و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۰۱) لازم به ذکر است؛ هدف از ارتباطات کلامی ایجاد کردن زمینه‌ای برای مبادله‌ی آزاد اندیشه‌هاست. در زندگی انسان‌ها هیچ رفتار ارتباطی به اندازه ارتباطات کلامی وسعت و تأثیر ندارد و هیچ پدیده‌ی ارتباطی تا این اندازه با زندگی انسان عجین نیست. (میلر، ۱۳۶۸: ۳۹) در اهمیت ارتباط کلامی همین بس که خداوند در قرآن کریم پس از ذکر خلقت انسان، از نعمت بیان^۱ یاد می‌کند؛ زیرا انسان‌ها به وسیله سخن گفتن شناخته؛ و از اندیشه‌ها، عقاید و نوع تفکراتش پرده برداشته می‌شود.

۲.۳.۲. ارتباط غیر کلامی

ارتباطات غیر کلامی به کلیه پیام‌هایی که افراد علاوه بر خود کلام، آن‌ها را مبادله می‌کنند، گفته می‌شود (برکو و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۱۸) که از طریق کلیه محرک‌های بیرونی، غیر از نوشتار و گفتار صورت می‌گیرد. در برخی از منابع به نوع غیر کلامی «زبان بدن» نیز گفته می‌شود. (بولتون، ۱۳۸۸: ۱۲۳) از آنجایی که ارتباطات انسانی فراتر از کلام است، بسیاری از اندیشه‌ها و احساس‌های بشری از طریق ارتباطات غیر کلامی منتقل می‌شود. البته اختلاف بین ارتباطات کلامی و غیر کلامی فقط در رفتار و گفتار نیست، به عنوان نمونه صحبت کردن نیز آمیخته با عناصر غیر کلامی چون تن صدا، سکوت‌های بین جمله‌ها و... است. (محسنیان راد، ۱۳۶۹: ۲۴۷) از این رو می‌توان زبان بدن (حرکت گفتاری) صداهای آوایی (شبه اصوات)، فضا (مجاورت) زمان، شامه، زیبایی‌شناسی، مشخصات فیزیکی و مصنوعات را از کانال‌های ارتباط غیر کلامی معرفی نمود (برکو و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۵۲) و مواردی چون تبسم، بازوان از هم باز، خم شدن به جلو، لمس کردن، تماس چشمی و سر تکان دادن را از جمله تسهیل‌کنندگان بُعد غیر کلامی ارتباط دانست. (گابور، ۱۳۸۹: ۱۳-۱۹)

رفتارهای غیر کلامی به طور معمول اطلاعات ارزشمندی را درباره احساسات دیگران در اختیار افراد قرار می‌دهند و نقش مهمی را در بسیاری از تعاملات اجتماعی از قبیل جذابیت فردی، نفوذ اجتماعی، کمک‌رسانی و پرخاشگری ایفا می‌کنند؛ علاوه بر این، مشکل است

۱ «خَلَقَ الْإِنْسَانَ / عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (الرحمن ۲-۳)؛ «انسان را آفرید/قرآن را تعلیم فرمود.»

بتوان این علائم را از دید دیگران مخفی نگه داشت. (آذربایجانی، ۱۳۸۲: ۳۹) از این رو نقش نشانه‌های غیرکلامی در ارتباطات و انتقال پیام به دیگران بسیار مهم و تأثیرگذار است. بر این اساس، ارتباط غیرکلامی یکی از مؤثرترین و مهم‌ترین راه‌ها برای درک احساسات و عواطف دیگران است؛ زیرا گاه افراد به طور مستقیم، تمایلی برای ابراز احساسات درونی خود ندارند. این درحالی است که توجه به رفتارهای غیرکلامی اطلاعات ارزشمندی را از احساسات درونی افراد در اختیار ما می‌گذارد که از طریق کلام قابل دسترسی نیست. در قرآن کریم تعداد زیادی از آیات به طور مستقیم و غیر مستقیم بر ارتباط غیرکلامی دلالت می‌کنند. در این آیات حالت چهره^۱ حرکات چشم^۲ شیوه راه رفتن^۳ و... به عنوان مؤلفه‌های ارتباط غیرکلامی معرفی شده است.

۲. ۴. الگوی ارتباطی حضرت سلیمان و ملکه سبا در سوره نمل

یکی از پارامترهای مهمی که علم ارتباطات به آن می‌پردازد؛ نحوه برقراری ارتباط مؤثر با دیگران است که این کار به وسیله الگوبرداری از نمونه‌های موفق با توجه به هدف صورت می‌گیرد. (بندلر و گریندر، ۱۹۷۵: ۱۰) برای تحقق این هدف، الگوهای مهم ارتباطی مانند «NLP»^۴ در ارتباط کلامی از متامدل‌ها و ویژگی‌های فطری که در همه انسان‌ها یکسان است استفاده می‌کند. همچنین از ویژگی‌های فیزیولوژی بدن مثل حالات چهره، ماهیت و کیفیت حرکت‌های بدن در جهت تحقق ارتباط مؤثر الگوبرداری می‌نماید؛ زیرا الگوبرداری سبب می‌شود که در کوتاه‌ترین زمان، نتایج برجسته‌ای به دست آید. (رضائیان، همان: ۶۰-۶۹)

«متامدل‌ها الگوهایی هستند که دارای بار معنایی خاص می‌باشند به همین منظور موجب جهت‌دهی ذهن مخاطب می‌شوند. (برن، ۱۳۸۷: ۴۷) در واقع متامدل طرحی در کلام و زبان است که بر اساس کاربرد اصول الگوسازی در سطح جهان بنا شده است و مجموعه‌ای از طرح‌های کلامی و پرسش‌هایی است که زبان را به تجربه مرتبط می‌سازند.» (اکانر و مک در موت، ۱۳۷۸: ۲۷) متامدل‌ها در گفتمان قرآنی علاوه بر حفظ تداوم و تکامل حیات جسمی و روحی انسان، تأثیر بسزایی را در شناخت افراد از یکدیگر دارد. ﴿وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ﴾ (محمد/۳۰)؛ «هر چند می‌توانی آن‌ها را از طرز سخنانشان بشناسی و خداوند اعمال شما را می‌داند.» تأمل در این آیه بیانگر آن است که با توجه به گفتار و لحن افراد، می‌توان به جوهره وجودی و شخصیت افراد پی برد؛ زیرا یکی از مهم‌ترین ابزارهای

(۱) محمد/ ۳۰، مزمل/ ۲۲، حج/ ۷۲، عبس/ ۱.

(۲) توبه/ ۱۲۷، انبیاء/ ۲۱، مریم/ ۹۶.

(۳) فرقان/ ۶۳، اسراء/ ۳۷.

(۴) الگوی ارتباطی «NLP» متد جدیدی در علم ارتباطات است که به وسیله آن می‌توان نگرشی را تقویت یا تغییر داد. این مدل ارتباطی دنیای بیرون را تغییر نمی‌دهد، بلکه به مخاطب کمک می‌نماید که شیوه‌ی نگرش و درک خود را از دنیای بیرون تغییر دهد. (ردی و برتون، ۱۳۹۳: ۱۶)

راهیابی به درون افراد توجّه به شیوهی گفتاری و رفتاری آنها می‌باشد. (یاوری، ۱۳۸۰: ۱۹)

بررسی‌ها و مطالعات صورت گرفته در سوره نمل نشان می‌دهد که حضرت سلیمان (ع) از نظر شخصیتی فردی است که به دانایی و علم شهرت دارد. ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (نمل/۱۵)؛ «و ما به داوود و سلیمان، دانشی عظیم دادیم؛ و آنان گفتند: «ستایش از آن خداوندی است که ما را بر بسیاری از بندگان مؤمنش برتری بخشید» و علت نکره آمدن «علم» اشاره به عظمت و اهمیت آن دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۴۹۵/۱۵) و ملکه سبأ، مظهر بارز یک زن مدیر، مدبر و با درایت و صلح‌دوست است. (سید قطب، ۱۳۶۸: ۱۷۱) بی‌تردید چنین زنی باید هشیار، زیرک و کاردان باشد تا بتواند بر سرزمین سبا حکمرانی نماید. (ستاری، ۱۳۸۱: ۱۳۲) حاصل آنکه تبیین الگوی ارتباطی این دو شخصیت قرآنی علاوه بر ترسیم شیوه‌های ارتباطی صحیح در راستای کارآمدی، می‌تواند افراد را در پیشبرد اهداف خود هدایت نماید؛ تا علاوه بر کسب موفقیت در امور دنیوی به تعالی اخروی و معنوی نیز بیانجامد. در حقیقت سوره نمل با آیات روشن خویش‌الگوی از ارتباطات را به انسان‌ها ارائه می‌نماید که تمسک به آنها انسان را از تاریکی‌ها به سوی نور، هدایت می‌کند. از این رو، تبیین و تحلیل آنها در راستای تأثیرگذاری بر مخاطب امری ضروری است.

۲. ۴. ۱. مخاطب‌شناسی (شخصیت‌شناسی)

مخاطب‌شناسی از مهم‌ترین شاخص‌های الگوی ارتباطی است که موجب می‌گردد انسان در تعامل با دیگران، میزان خرد آنها را سنجیده و به اندازه عقل مخاطب و درک صحیح از تفاوت استعداد و توان وجودی انسان‌ها، با آنها گفتگو نماید؛ زیرا توجّه به سطح و درک مخاطب، نیازها، علایق و گرایش‌های او، از عناصر تحکیم‌بخش و تأثیرگذار در ارتباط کلامی است که خود به عنوان الگویی مؤثر در فرآیند ارتباطی تلقی می‌شود.

بر اساس الگوی ارتباطی «ان‌ال‌پی» باید در انتخاب مخاطب دقت لازم صورت گیرد، دلیل این مسئله از نظر علم پزشکی و با توجّه به عملکرد سلول عصبی، موسوم به نورون آینه‌ای قابل اثبات است. محققان در خصوص عملکرد این نورون به این نتیجه دست یافته‌اند که وقتی افراد در جمعی قرار می‌گیرند، نورون‌های آینه‌ای به صورت ناخودآگاه تحت تأثیر آن جمع می‌شود و باعث می‌گردد پس از مدتی فرد مخاطب، خصوصیات مشترکی نسبت به جمع پیدا نماید. (هیز، ۲۰۱۰: ۵۷۶) از سویی توجّه به خصوصیات مخاطب عامل مهمی در افزایش تأثیر پیام ارتباطی و درک مخاطب می‌باشد؛ زیرا انتخاب هر پیامی برای انتقال با مخاطب آن پیام، ارتباط تنگاتنگی دارد. از این رو اگر متکلم پیام خود را بر همان اساسی که مخاطب باور دارد، انتقال دهد. فرآیند تأثیرگذاری به مراتب عمیق‌تر و ارتباط از پیوستگی مداوم‌تری برخوردار خواهد گشت. (کولتز، ۱۳۶۹: ۴۹) به عبارتی گوینده باید سطح درک

شنونده پیام را در نظر بگیرد و در خور فهم او سخن بگوید؛ زیرا بی توجهی به این مسئله مانع بزرگی را در روابط میان فردی به وجود می آورد. (رضازاده گلی، ۱۳۸۷: ۷۲)

توجه به این شیوه ارتباطی به اندازه‌ای حائز اهمیت است که در آموزه‌های حضرت سلیمان (ع) از آن به عنوان یک اصل مهم در ارتباطات قلمداد شده است؛ چراکه وقتی حضرت از اخبار هدهد مبنی بر خورشید پرست بودن اهالی سرزمین سبأ خبر داد، حضرت نامه‌ای را برای ملکه سبأ با این محتوا نوشتند: ﴿إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ أَلَّا تَعْلَمُونَ عَلَيَّ وَتُونِي مُسْلِمِينَ﴾ (نمل/۳۰-۳۱) این نامه از سلیمان است، و چنین می‌باشد: به نام خداوند بخشنده مهربان؛ توصیه من این است که نسبت به من برتری جویی نکنید، و بسوی من آید در حالی که تسلیم حق هستید» و به هدد چنین مأموریت می‌دهند: ﴿أَذْهَبْ بَكِتَابِي هَذَا فَأَلْقُهَا إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ (نمل/۲۸) این نامه مرا به سوی ایشان، یعنی ملکه سبأ و مردمش ببر و نزد ایشان بینداز و خودت را کنار بکش و در محلی قرار گیر که تو آنان را ببینی، آن گاه ببین چه عکس‌العملی از خود نشان می‌دهند، یعنی وقتی بحث در میان آنان درگیر می‌شود با هم چه می‌گویند؟» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵۰۹/۱۵)

تحلیل این آیه نوعی درایت و مخاطب‌شناسی حضرت سلیمان را نشان می‌دهد؛ زیرا حضرت به هدهد مأموریت می‌دهد که وقتی نامه را رساند در محلی قرار بگیرد به گونه‌ای که دیده نشود اما بتواند سخنان ملکه با همراهانش را بشنوند. این تدبیر حضرت، نوعی جمع‌آوری اطلاعات از مخاطب را نمایندگر می‌نماید که در پیشبرد ارتباط به سمت کارآمدی نقش بسیار مهمی را ایفا می‌نماید. در حقیقت حضرت با ارزیابی عکس‌العمل و رفتار ملکه سبأ و همراهانش قصد تحلیل شخصیت ملکه را داشتند تا با داده‌های دریافتی از میزان درک و فهم آن‌ها به گفتگو و مناظره بنشینند. در مقابل نیز ملکه سبأ برای ارزیابی شخصیت و اهداف حضرت سلیمان با مشورت بزرگان کشور، هدایای گران‌بهایی را برای حضرت فرستاد تا واکنش او را نسبت به این هدایا ارزیابی نماید ﴿وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ﴾ (نمل/۳۵)؛ «و من (اکنون) جنگ را صلاح نمی‌بینم، هدیه گران‌بهایی برای آنان می‌فرستم تا ببینم فرستادگان من چه خبر می‌آورند (و از این طریق آن‌ها را بیازمایم)» تا بدین وسیله دریابد که قصد اصلی حضرت سلیمان از این نامه چه بوده است. در بینش مخاطب‌شناسی ملکه سبأ، این اندیشه موج می‌زند که اگر سلیمان هدیه‌ها را قبول نماید او پادشاهی است که قصد تصرف دارد و اگر نپذیرد، نشان می‌دهد که در گفته خود صادق است و پیامبر خداست.

تبیین فوق نشان می‌دهد که مخاطب‌شناسی یا همان شخصیت‌شناسی از ارکان اصلی هر ارتباطی تلقی می‌شود به گونه‌ای که به وسیله آن می‌توان در خصوص شیوه، تکنیک و روند ادامه ارتباطات تصمیم‌گیری نمود و از چالش‌های ارتباطی جلوگیری نمود. حاصل آنکه برای تحقق یک ارتباط مؤثر ابتدا باید به ارزیابی شخصیت طرف مقابل پرداخت تا بدین

وسیله الگویی مطابق با عکس العمل‌های مخاطب ارائه نمود تا با نفوذ بر افکار و رفتار مخاطب، او را در مسیر اهداف خود قرار داد.

۲. ۴. ۲. دوراندیشی

«دوراندیشی با استناد به کلام امام علی (علیه السلام) ﴿الْحَزْمُ النَّظْرُ فِي الْعَوَاقِبِ وَمُشَاوَرَةٌ ذَوِي الْعُقُولِ﴾ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۱۰۵) به معنای توجه داشتن به فرجام کارها و مشورت کردن با خردمندان است و دوراندیش فردی است که عاقبت کارها را در نظر می‌گیرد و درباره پایان کار فکر می‌کند و نتیجه را در می‌یابد.» (معین، ۱۳۸۸: ۱۵۷۴/۲)

وقتی فردی از فضیلت اخلاقی دوراندیشی در ارتباطات کلامی و غیر کلامی خویش برخوردار باشد، یعنی ادراک و احساس آن فرد در خدمت هدف‌های اخلاقی، تحت تعلیم و نظم درآمده‌اند. به گونه‌ای که این احساسات به قضاوت و تصمیم مسئولانه منجر می‌گردد. توجه به این امر مهم در ارتباطات به تمایلات و مسئولیت‌های شخص، شکل معینی می‌بخشد و علاوه بر کسب موفقیت در امور ارتباطی به بسط دامنه‌ی امور اخلاقی نیز منجر می‌شود. (پاتریک، ۱۳۷۸: ۶۳) در واقع افراد دوراندیش در مقایسه با دیگران، تصویر شفاف‌تری را از گفتارها، رویدادها و رفتارها از خود بروز می‌دهند از این رو موفقیت بیشتری در روابط فردی و شغلی بدست می‌آورند.

مطالعات صورت گرفته در سوره نمل نشان از دوراندیشی حضرت سلیمان و ملکه سبأ در راستای ارتباط مؤثر و کارآمد دارد؛ دوراندیشی حضرت در آزمودن همد و ملکه سبأ کاملاً مشهود است. ﴿قَالَ سَنْظُرُ أَ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتِ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾ (نمل/۲۷)؛ «(سلیمان) گفت: ما تحقیق می‌کنیم ببینیم راست گفتی یا از دروغگویان هستی؟» تفسیر و تحلیل این آیه حاکی از درایت و دوراندیشی حضرت در رفتار و ارتباط با همد را نشان می‌دهد؛ زیرا حضرت سلیمان داوری درباره همد را به آینده محول نمود، چون همد بر گفته‌های خود شاهی نیاورد، به همین دلیل وعده داد که به زودی درباره سخنانش تحقیق می‌کند تا صدق و کذب گفته‌هایش معلوم گردد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۵۰۹/۱۵) و در رفتار با ملکه سبأ تصمیم می‌گیرند پیش از هر اقدامی ابتدا با ارسال یک نامه به ارزیابی و تحلیل رفتار او بپردازد. ﴿ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُمْ فَأَنْظُرْ مَا ذَا يَرْجِعُونَ﴾ (نمل/۲۸)؛ «در گوشه‌ای توقف کن بین آن‌ها چه عکس‌العملی نشان می‌دهند.»

دوراندیشی ملکه سبأ نیز از چگونگی برخورد با نامه حضرت سلیمان مشهود است؛ ایشان پس از دریافت نامه بزرگان قوم خود را فراخواند و خطاب به آن‌ها چنین بیان نمود: ﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلِّئِي كِتَابٌ كَرِيمٌ﴾ (نمل/۲۹)؛ «ای اشراف؛ نامه پرارزشی به سوی من افکنده شده است.» بعد از ذکر محتوای نامه سلیمان، رو به سوی آن‌ها کرد و چنین گفت: ﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ﴾ (نمل/۳۲)؛ «ای اشراف

و صاحب‌نظران، رأی خود را در این کار مهم برای من ابراز دارید که من هیچ کار مهمی را بی حضور شما و بدون نظر شما انجام نداده‌ام.»

ملکه با این نظرخواهی قصد داشتند علاوه بر تثبیت موقعیت خود و جلب نظر بزرگان؛ میزان هماهنگی آن‌ها را با تصمیمات خود نیز مورد مطالعه و بررسی قرار دهند. در واقع ملکه سبأ با این تدبیر و دوراندیشی، هم پیچیدگی مسأله را به آن‌ها گوشزد نمود و هم آن‌ها را به این نکته توجه داد که باید در اظهار نظر خویش دقت به خرج دهند تا راه خطا نپویند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۱۵/۴۵۴)؛ زیرا ملکه، از محتوای نامه حضرت متوجه شد در صورت عدم پذیرش سخنان سلیمان وارد جنگ بزرگی خواهد شد. این درحالی بود که سران و بزرگان کشور تمایل به جنگ با سلیمان داشتند ﴿قَالُوا نَحْنُ أَوْلَا قُوَّةً وَأَوْلُوا بِأَسِّ شَدِيدٍ﴾ (نمل/۳۳)؛ «گفتند: ما دارای نیروی کافی و قدرت جنگی فراوان هستیم.» و چون ملکه این را فهمیده بود ابتدا از مذمت جنگ کردن برای آن‌ها سخن گفت: ﴿قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَهْلَهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ (نمل/۳۴) یعنی، جنگ عاقبتی ندارد، مگر غلبه یکی از دو طرف و شکست طرف دیگر. به عبارتی جنگ یعنی فساد قریه‌ها و شهرها و ذلت عزیزان آن و چون چنین است، نباید بدون تحقیق اقدام به جنگ کرد، باید نیروی خود را با نیروی دشمن بسنجیم، اگر تاب نیروی او را نداشتیم، تا آنجا که راهی به صلح و سلم داریم اقدام به جنگ نکنیم، مگر اینکه راه، منحصر به جنگ باشد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۱۵/۵۱۳) و اینگونه با دوراندیشی خویش اشراف را از جنگ با سلیمان بازداشت. تحلیل و تفسیر آیات ذکر شده حاکی از آن است که ملکه سبأ بعد از مشورت با درباریان خود نظرش این شد که درباره سلیمان تحقیق بیشتری کند و کسی را نزد او بفرستد تا از حال او و مظاهر نبوت و سلطنتش اطلاعاتی به دست آورده، برایش بیاورد، تا او به یکی از دو طرف جنگ یا تسلیم رأی دهد. از این رو پیش از هر حرکتی تصمیم می‌گیرند که به ارزیابی اهداف سلیمان در قالب ارسال هدایای گران‌بها پردازند. تصمیم ارسال هدیه به جای اعمال جنگ و قدرت جسمانی در سیاست ملکه سبأ علاوه بر دوراندیشی، توانایی مستقل او در فرمان‌بردن عاقلانه در امور مادی و معنوی را نیز نشان می‌دهد. (ودود، ۱۳۹۵: ۹۳)

حاصل آنکه دوراندیشی در ارتباطات به اندازه‌ای اهمیت دارد که می‌تواند تعاملات را به سمت دوستی و یا دشمنی سوق دهد. از این رو از ارکان اصلی یک ارتباط مؤثر قرآنی تلقی می‌گردد. حضرت سلیمان با دوراندیشی خود توانستند بدون جنگ ملکه‌ای را یکتا پرست نمایند و ملکه سبأ با هوش و درایت سیاسی و ارتباطی خویش نه تنها از بروز یک جنگ ویران‌کننده خودداری نمودند؛ بلکه با ارزیابی شخصیت و اهداف حضرت سلیمان در قالب ارسال هدایا، قصد دیدار با او را نمودند و این همان تحقق ارتباط مؤثر در راستای دوراندیشی است که نشان می‌دهد وارد شدن در یک ارتباط بدون تأمل و دوراندیشی در آن، همانند حرکت کردن در مسیری بدون مقصد است که می‌تواند انسان را به سقوط بکشاند.

۲. ۴. ۳. رعایت ادب

«ادب در لغت به معنای ظرافت و به نیکویی به موضوعی پرداختن است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۲۰۶/۱) و در اصطلاح به معنای ظرافت گفتار و به نوعی فصاحت و بلاغت کلام در سخن گفتن است؛ بدین معنا که اگر انسان توانست مفهومی را با ظرافت به مخاطب خویش انتقال دهد، ادب گفتاری را رعایت نموده است.» (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۸)

ادب و احترام به عنوان یکی از زمینه‌های اصلی ارتباط موفق، موجب ایجاد و تقویت بازخوردهای مثبت و به دنبال آن پرورش صمیمیت اجتماعی می‌شود، به عبارتی ادب و احترام در گفتار و رفتار به بهینه‌سازی محیط اجتماعی کمک می‌کند (ابوالقاسمی، ۱۳۸۹: ۶۰-۴۹) از سویی ادب و عفت در کلام نشانه‌ی عزت نفس و رشد شخصیتی گوینده است که موجب تقویت احترام متقابل، تأثیرگذاری و جذابیت گفتاری می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۶۳: ۱۷/۲۸۹)؛ چراکه هر انسانی به شخصیت خود علاقمند است و انتظار دارد که دیگران شخصیت او را محترم شمرده و با ادب و احترام با او رفتار نمایند. روشن است، هر میزان که این احترام بیشتر و رفتار دیگران با وی مؤدبانه و محترمانه باشد او نیز متقابلاً به این احترام‌گذاری جواب مثبت خواهد داد و ارتباط سازنده‌تری برقرار خواهد کرد و در مقابل از کسانی که به او احترام نمی‌گذارند و یا به او اهانت می‌کنند دوری و قطع رابطه خواهد نمود. (کول، ۱۳۸۳: ۱۲۴-۱۲۵)

جستجو در مهارت‌های ارتباطی سوره نمل ما را به ادب ملکه سبأ در چگونگی برخورد با نامه حضرت سلیمان می‌رساند تا جایی که هنگام خواندن نامه برای اشراف و سران قوم با کلامی کوتاه، ساده و موقر نامه را کریم و ارزشمند تلقی می‌کنند. ﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ﴾ (نمل/۲۹) این آیه حاکی از گفتار و رفتار ملکه سبأ است، که به مردمش از رسیدن چنین نامه‌ای و کیفیت رسیدن آن و نیز مضمون آن خبر می‌دهد و نامه را به اینکه نامه‌ای است کریم توصیف می‌کند. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۱۵/۵۰۹) با ارزش تلقی کردن نامه از سوی ملکه سبأ علاوه بر اینکه ادب سیاسی ایشان را در جایگاه یک پادشاه بیان می‌کند؛ می‌تواند به خاطر سخاوت و کریم بودن فرستنده‌ی نامه و یا به خاطر محتوای نامه نیز باشد. (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۱۹/۲۵۳) در چرایی اهمیت و ارزشمندی خطاب و رفتار ملکه سبأ باید عنوان نمود که عادت حکمرانان بر این بود که از موضع قدرت برخورد می‌کردند و جواب‌هایشان به پیامبر زمانه بسیار تند بود و دعوت آن‌ها را به ایمان صراحتاً رد می‌کردند. اما ملکه با تدبیری که به خرج داد متوجه شد که هدف حضرت سلیمان مانند سایر پادشاهان تصرف و کشورگشایی نیست و همین رفتار و ادب سیاسی سعادت و آرامش دنیوی و معنوی را برای او و مردم سرزمینش به ارمغان آورد.

۱) ادب سیاسی به حسن معاشرت در تعاملات سیاسی اطلاق می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۱، ص ۱۰۶).

در خصوص ادب سیاسی حضرت سلیمان نیز می‌توان به نحوه برخورد و گفتگوی ایشان با ملکه سبأ در هنگام ورود به قصر اشاره نمود: ﴿قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ كَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرَ﴾ (نمل/۴۴)؛ «به او گفته شد: "داخل حیاط (قصر) شو!" هنگامی که نظر به آن افکند، پنداشت نهر آبی است و ساق پاهای خود را برهنه کرد (تا از آب بگذرد؛ اما سلیمان) گفت: "این آب نیست، بلکه قصری است از بلور صاف!"

تبیین و تفسیر آیه نوعی ادب سیاسی حضرت در قبال ملکه را نمایان می‌نماید؛ زیرا بررسی و مطالعات صورت گرفته در آداب استقبال از بزرگان نشان می‌دهد که وقتی بزرگی بر کسی وارد می‌گشت به رسم ادب خدمتکاران در محل ورود آن فرد و همراهانش قرار می‌گرفتند و با احترام و ادب آن‌ها را به داخل راهنمایی می‌کردند. (ر.ک. طباطبایی، ۱۴۱۷: ۳۶۶/۱۵)

تحلیل این مطالب بیانگر آن است که نیکو سخن گفتن و استفاده از واژه‌ها و کلمات زیبا از مصادیق مهم ادب کلامی به‌شمار می‌روند؛ زیرا واژگان زیبا با نقش و تأثیر عاطفی و روانی که دارند، می‌توانند باعث ایجاد صمیمیت، دوستی و تداوم رابطه‌ها شوند (رضازاده گلی، ۱۳۸۷: ۴۲) و نیکو سخن گفتن به عنوان یکی از زمینه‌های اصلی ارتباط مؤثر، موجب ایجاد و تقویت بازخوردهای مثبت و به دنبال آن پرورش صمیمیت اجتماعی می‌شود به گونه‌ای که با حذف آن، ارتباط بیشتر جنبه تحکم و پرخاشگرانه به خود خواهد گرفت. حاصل آنکه ادب رفتاری و استفاده از الفاظ نیکو در برقراری ارتباط مؤثر، یکی از ویژگی‌های انسان‌های هوشمند و عاقبت اندیش است؛ زیرا چنین فردی به جهت مجهز بودن به مهارت‌های ارتباطی به موفقیت بیشتری در ارتباطات خود دست خواهد یافت که سنجیدگی در کلام و رفتار نمونه‌ای از آن است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۴. ۲. ۴. سنجیدگی در کلام و رفتار مع علوم انسانی

استواری و سنجیدگی، از دیگر مؤلفه‌های ارتباط مؤثر در تعاملات کلامی و غیرکلامی است. بدین شکل که اگر گوینده قبل از آنکه سخنی بر زبانش جاری شود، بیندیشد و بر اساس انصاف و حق سخن بگوید، سخنی سنجیده و محکم بکار برده است.

سخن سنجیده در فرآیند ارتباطی به اندازه‌ای اهمیت دارد که در گفتمان قرآنی از آن به عنوان یک نعمت برای کسانی که ایمان آوردند تعبیر می‌شود. ﴿يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهیم/۲۷)؛ «خداوند کسانی را که ایمان آوردند، به خاطر گفتار و اعتقاد ثابتشان، هم در این جهان و هم در سرای دیگر استوار می‌دارد.»

مقصود از «قول ثابت» در این آیه، بیان کلمه است؛ کلمه‌ای که بر اساس اعتقاد و عزم راسخ استوار بوده و صاحبش پای آن می‌ایستد و عملاً از آن منحرف نمی‌گردد. (طباطبایی،

۱۴۱۷ق: ۵۱/۱۲) به عبارتی به وسیله آن روحش آرامش می‌یابد (طبرسی، ۱۳۷۷: ۲۴۸/۲)

تنظیم ارتباطات بر اساس سنجیدگی از شرط‌های اجتناب‌ناپذیر رابطه مفید و اثربخش است که قاطعیت آن را مستحکم‌تر می‌نماید؛ تمسک حضرت سلیمان به همین اصل ارتباطی سبب گردید ملکه سبأ در مورد نامه و محتوای آن بیندیشد و به مشورت با خردمندان سرزمین خود بپردازد؛ زیرا حضرت در نامه خویش خطاب به ملکه سبأ چنین فرموده بود:

﴿إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ أَلَّا تَعْلَمُونَ عَلَيَّ وَآتُونِي مُسْلِمِينَ﴾ (نمل/۳۰-۳۱)؛

«این نامه از سلیمان است به نام خداوند بخشنده مهربان، توصیه من این است که نسبت به من برتری جویی نکنید، و بسوی من آید در حالی که تسلیم حق هستید.»

از سویی وقتی ملکه سبأ متوجه شد که هدف سلیمان مانند سایر پادشاهان تصرف و کشورگشایی نیست تصمیم به دیدن او نمود. حضرت برای سنجیدن عقل و هوش ملکه، تخت او را با اندکی تغییر به قصر آورد تا بدین وسیله ملکه را مورد آزمون قرار دهد که با دیدن تخت و تغییرات اعمال شده روی آن آیا به قدرت خداوند پی می‌برد؟ ﴿قَالَ نَكُّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ أَ تَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ﴾ (نمل/۴۱) به عبارتی قصد سنجش رفتار عقلی و سیاسی او را داشتند.

زمانی که تخت ملکه سبأ را به نزد او آوردند و از او سؤال نمودند: ﴿فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَ هَكَذَا عَرْشُكِ﴾ (نمل/۴۲) که آیا تخت اوست یا خیر؟ ملکه نه تصدیق و نه تکذیب کرد بلکه گفت گویا همان است و این اوج سنجیدگی در کلام و رفتار ملکه سبأ را نشان می‌دهد؛ چرا که ایشان از سبک مغزی و تصدیق بدون تحقیق اجتناب نمودند، از این رو از تعبیر تشبیه ﴿كَأَنَّهُ هُوَ﴾ (نمل/۴۱) که ناشی از اعتقادات ابتدایی که هنوز واری نشده و در قلب جای نگرفته است استفاده می‌کنند. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۵۲۱/۱۵) سنجیدگی سخن ملکه سبأ منجر به سربلندی ایشان از آزمون حضرت سلیمان و سعادت‌مندی او گردید. حاصل آنکه هر رفتار و کلامی باید به گونه‌ای باشد که شنونده را در مرتبه نخست مجذوب، سپس آن را به تفکر و تدبیر وا دارد تا رفتاری سنجیده محسوب گردد؛ چراکه در این صورت است که می‌توان از تأثیرگذاری ارتباطات و کارآمدی آن سخن به میان آورد. تحلیل مطالب فوق ما را به جایگاه نقد در ارتباط مؤثر می‌رساند؛ زیرا نقد سازنده علاوه بر اینکه افراد را به تفکر و تأمل در سخنان گوینده ترغیب می‌نماید آن‌ها را آماده تغییر نیز می‌کند.

۲. ۴. ۵. انتقادپذیری

«نقد در لغت به معنای جداکردن و شناخت درست از نادرست است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۲۳۹/۳) و فرد انتقادپذیر به کسی می‌گویند که عیوب خود را می‌پذیرد.» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۴۵/۱)

انسان موجودی است که فطرتاً گرایش به کمال و سعادت دارد و برای دستیابی به آن از انگیزاننده‌های گوناگونی کمک می‌گیرد و موانع رسیدن به کمال را کنار می‌نهد تا زمینه رشد

و بالندگی فردی و پیشرفت اجتماعی خویش را فراهم سازد. از جمله این انگیزاننده‌ها که در مسیر تکامل انسانی و پیدایش حیات طیبه اجتماعی او نقشی مهم و بنیادی دارد، مسأله نقد و انتقادپذیری است؛ زیرا پذیرش انتقاد و نصیحت مشفقانه، خصلتی انسانی و اسلامی است و بیشترین نقش را در فرو نشاندن آتش اختلاف و آسیب‌های فردی و اجتماعی دارد؛ زیرا نقد منصفانه مایه‌ی کمال و رشد رفتارها و عملکردهاست. علاوه بر آن انتقادپذیری زمینه‌ساز بسیاری از خوش‌بینی‌ها و امیدواری‌ها نسبت به اصلاح امور است. (حق‌پناه، ۱۳۹۳: ۳)

ذکر این مطلب اهمیت دارد که نقد و انتقادپذیری، از مهم‌ترین صفات زندگی اجتماعی و اخلاقی انسان است که اگر تحقق یابد، نقش مهمی را در تعالی شخصیت او خواهد داشت تا حدی که راهنمای سعادت و کمال او می‌شود؛ زیرا انسان موجودی حقیقت‌جو و حق‌گرا است که برای شناخت حقایق و تمییز حق از باطل باید روحیه انتقادپذیری داشته باشد اما این مسئله هرگز به معنای عیب‌گیری نیست؛ زیرا انتقاد به معنای شیء را در محک قرار دادن و به وسیله محک‌زدن به آن سالم و ناسالم را تشخیص دادن است. (مطهری، ۱۳۸۰: ۱۷۱)

مطالعات صورت گرفته در فرآیند ارتباطی حضرت سلیمان و ملکه سبأ حاکی از انتقادپذیری ملکه در قبال نقد حضرت به دینش است. مؤید این مطلب عبارت «رَبِّ اِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی» (نمل/۴۴) است که وقتی حضرت سلیمان حقایق را به ملکه شناساند و او را به کیش خود دعوت کرد ملکه سبأ نقد سلیمان به دینش را پذیرفت و این عبارت را بیان نمود. در این آیه ملکه سبأ ظلم به خودش و قومش را به خاطر آتش‌پرست بودن، می‌پذیرد و به آن اعتراف می‌کند. (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳/۳۷۰) این انتقادپذیری ملکه، سبب گردید که در مرحله نخست از شرک میرا و در مرحله بعدی وجودش به ایمان حق تعالی آراسته گردد که همان مقام توحید است. (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ق: ۱۹/۲۶۹)

تحلیل نقد حضرت سلیمان به آتش‌پرستی ملکه سبأ و انتقادپذیری ایشان نشان می‌دهد که اگر فرهنگ نقدکردن و پذیرفتن نقد به درستی بیان و ترسیم گردد، شناخت کاستی‌ها و تلاش برای زدودن آن تحقق می‌یابد که خود گامی مهم و اساسی در رسیدن به سعادت فردی و اجتماعی است که نمونه عینی آن را در داستان ملکه سبأ و عاقبت‌بخیری آن‌ها می‌توان دریافت که نتیجه شخصیت‌شناسی ملکه نسبت به هدف حضرت سلیمان و اعتماد به او است.

۲. ۴. ۶. اعتماد

«اعتماد به معنای باور و اتکاء به کسی است که بر اساس آنچه از او انتظار می‌رود، عمل می‌کند. این باور بر مبنای این احتمال است که فرد با اقدام یا خودداری از کارهای به خصوصی از آسیب‌زدن به دیگران خودداری می‌کند.» (نوتیوم بارت، ۱۳۸۷: ۱۳) اعتماد، آفرینی و کسب اعتماد مخاطب از عوامل مهم در برقراری ارتباط مؤثر است. اعتماد، زمینه‌ساز پیوند میان انسان‌هاست و برای رشد و گسترش روابط جنبه ضروری دارد، به

طوری که شکل‌گیری هرگونه رابطه‌ای بدون وجود اعتماد ناممکن است؛ هر چه این عامل قوی‌تر باشد، رابطه نیز وسیع‌تر خواهد بود و هر گاه اعتماد رو به کاهش بگذارد روابط بین افراد نیز به طور چشم‌گیری کاهش می‌یابد. از طرفی اعتماد عاملی است که فرد باید در جریان ارتباط آن را کسب نماید. به عبارتی گفتار، رفتار و کنش‌های دو طرف ارتباط است که سطح اعتماد را در روابط افزایش یا کاهش می‌دهد (ر.ک. گیتومر جفری، ۱۳۸۹: ۶-۲۲)؛ زیرا در فرآیندهای ارتباطی این اعتماد است که افراد را ترغیب به معاشرت، سخن‌گفتن و صمیمیت با دیگران می‌کند و اگر اعتماد اولیه در هر ارتباطی شکل نگیرد به صراحت می‌توان عنوان نمود که اصلاً ارتباط سازنده‌ای محقق نگردیده است.

تحلیل آیات ارتباطی سوره نمل نشان از اعتماد دو طرفه حضرت سلیمان با همراهانش و ملکه سبأ با بزرگان دارد؛ مؤید این ادعا اعتماد حضرت به گفته شخص صاحب‌علو در آوردن تخت ملکه می‌باشد: ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفَكَ فَلَمَّا رَأَاهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي﴾ (نمل/ ۴۰)؛ «(اما) کسی که دانشی از کتاب (آسمانی) داشت گفت: "پیش از آنکه چشم بر هم زنی، آن را نزد تو خواهم آورد!" و هنگامی که (سلیمان) آن (تخت) را نزد خود ثابت و پایبرجا دید گفت: "این از فضل پروردگار من است."» همچنین مشورت ملکه با بزرگان قوم خویش از دیگر مواردی است که این مسئله را اثبات می‌نماید. ملکه سبأ وقتی نامه سلیمان را دریافت نمود بزرگان سرزمین خود را فراخواند و در مورد محتوای نامه و پاسخ به سلیمان به مشورت با آن‌ها پرداخت. ﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُون﴾ (نمل/ ۳۲)؛ «(سپس) گفت: "ای اشراف (و ای بزرگان) نظر خود را در این امر مهم به من بازگو کنید، که من هیچ کار مهمی را بدون حضور (و مشورت) شما انجام نداده‌ام."» این کلام ملکه نشان از اعتماد او به بزرگان دارد؛ چراکه در غیر آن از ایشان مشورت نمی‌خواست.

پس از مشورت ملکه، بزرگان در پاسخ به این اعتماد به ملکه دلگرمی می‌دهند و می‌گویند: ﴿قَالُوا نَحْنُ أَوْلُوا قُوَّةً وَأَوْلُوا بِأَسْ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ﴾ (نمل/ ۳۳) از نظر نیروی جسمی و تعداد افراد بسیار هستیم. همچنین دارای قدرت جنگی نیز می‌باشیم اما در نهایت اختیار با توست که صلح کنی یا وارد جنگ با ایشان شوی در هر صورت ما از تو تبعیت می‌کنیم. (بیضاوی، ۱۴۱۸: ۱۵۹/۴) این کلام نشان از اعتماد بزرگان به ملکه را دارد که نتیجه اعتماد و مشورت ایشان با خردمندان می‌باشد که نشان از کارآمدی اعتماد دو طرفه در تحقق ارتباطی مؤثر و سعادت‌مند را دارد.

از سویی تحلیل آیات فوق ما را به اصل حمایت‌گری در فرآیند ارتباطات سوق می‌دهد؛ زیرا هر انسانی در یک رابطه سالم و مؤثر نیاز به بستری دارد که علاوه بر آرامش‌گری، احساس امنیت را نیز تجربه نماید. به بیانی ساده‌تر نیازمند افرادی است که در شرایط سخت و بحران‌های عاطفی و اجتماعی پشتیبان و حامی او باشد. به همین دلیل در این

آیه حمایت‌گری یکی از شاخصه‌های مهم رفتاری بزرگان با ملکه سبأ می‌باشد که ناشی از اعتماد طرفین به یکدیگر است که بدون در نظر گرفتن آن، ارتباطات به نحو مؤثر و مستمری شکل نخواهد گرفت. از این رو نه تنها موجبات آزار روحی و جسمی افراد را در بر می‌گیرد بلکه فراتر از آن انسان را از شکل‌گیری ارتباطات سازنده که دربردارنده آرامش دنیوی و سعادت اخروی است نیز باز می‌دارد.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش با استناد به سوره نمل و تفسیر و تحلیل آن از منظر روان‌شناختی و ارتباطی، نشان داده شد که آموزه‌های ارتباطی حضرت سلیمان و ملکه سبأ که بر پایه‌ی شناخت و تحلیلی عمیق از ابعاد شخصیتی طرفین شکل گرفته، مؤلفه‌هایی را به عنوان برقراری ارتباط مؤثر مانند مخاطب‌شناسی، دوراندیشی، رعایت ادب، سنجیدگی در کلام و رفتار، انتقادپذیری و اعتماد ارائه نموده است. برای حصول به این مؤلفه‌های قرآنی، آیات ۱۵ تا ۴۴ سوره نمل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت تا با شناسایی شیوه‌های مؤثر ارتباطات حضرت سلیمان و ملکه سبأ و بررسی تأثیرگذاری آن‌ها بر روی رفتارهای اجتماعی، شاهد تغییرات هدفمند در حوزه ارتباطات میان‌فردی باشیم. این آموزه‌های ارتباطی که تنها نمونه‌هایی از آن در این نوشتار بیان گردید مؤید یافته‌های آن دسته از روان‌شناسان و جامعه‌شناسانی است که در حوزه علوم رفتاری، رفتارهای انسانی را مورد پژوهش قرار داده‌اند.

تبیین و نتیجه نهایی

مؤلفه‌های ارتباط مؤثر در سوره نمل	حضرت سلیمان(ع)	ملکه سبا	آثار و نتایج
مخاطب‌شناسی	﴿أَذْهَبَ بِكُنَابِي هَذَا فَأَلَفَهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ (نمل/ ۲۸)	﴿وَإِنِّي مُرْسَلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ﴾ (نمل/ ۳۵)	۱- سنجش درک، عقل و میزان شعورمندی مخاطب ۲- آگاهی از نیازها، علایق و گرایش‌های طرفین ۳- جمع‌آوری اطلاعات فردی، اعتقادی، اخلاقی و شخصیتی
دوراندیشی	﴿ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ (نمل/ ۲۸)	﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ﴾ (نمل/ ۳۲)	۱- اتخاذ تصمیم‌های صحیح و هوشمند در ارتباطات ۲- کسب موفقیت‌های فردی، اجتماعی و شغلی ۳- استقرار و انسجام در رابطه‌های اجتماعی
رعایت ادب	﴿قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ﴾ (نمل/ ۴۴)	﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيْ كِتَابٍ كَرِيمٍ﴾ (نمل/ ۲۹).	۱- ایجاد و تثبیت بازخوردهای مثبت ۲- بهینه‌سازی محیط‌های ارتباطی و اجتماعی ۳- تاثیرگذاری در کلام و تقویت جذابیت‌های گفتاری و رفتاری
سنجیدگی در کلام و رفتار	﴿إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأُتُونِي مُسْلِمِينَ﴾ (نمل/ ۳۰-۳۱)	﴿فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَ هَكَذَا عَزَّشِكُ﴾ ﴿كَأَنَّهُ هُوَ﴾ (نمل/ ۴۲)	۱- تأمین آرامش، اطمینان و اعتماد در روابط ۲- تداوم دوستی‌ها و صمیمیت‌ها ۳- ایجاد و تقویت اعتماد در ارتباطات
انتقادپذیری	_____	﴿رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي﴾ (نمل/ ۴۴)	۱- رشد و بالندگی فردی ۲- پیشرفت در امور اجتماعی و شغلی ۳- تکامل معنوی
اعتماد	﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي﴾ (نمل/ ۴۰)	﴿قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ﴾ (نمل/ ۳۲)	۱- ایجاد استحکام و پیوند در ارتباطات ۲- ایجاد مهر، محبت و همدلی در ارتباطات

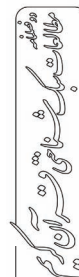
کتابنامه

- آذربایجان، مسعود و دیگران، روانشناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه و انتشارات سمت، ۱۳۸۲.
- ابن عاشور، محمد طاهر (۱۴۲۰): «التحریر و التنبؤ»، بیروت: مؤسسه التاريخ العربی، چاپ اول.
- ابن منظور، محمد بن مكرم (۱۴۱۴ق): «لسان العرب»، بیروت: دار صادر، چاپ سوم.
- ابوالقاسمی، بهنام (۱۳۸۹ش): «تأثیر شعائر دینی بر بهداشت روانی جوانان»، اسلام و پژوهش های تربیتی، شماره ۱.
- امین زاده، محمدرضا (۱۳۷۶ش): «اخلاق کارگزاران»، قم: انتشارات در راه حق، چاپ دوم.
- اُکانر، جوزف و مک در موت، یان (۱۳۷۸ش): «ارتباط مؤثر و موفقیت قطعی با ان ال پی»، ترجمه: سید رضا جمالیان، تهران: انتشارات جیحون، چاپ دوم.
- برکو، ری ام، آندرو دی، ولوین، ولوین دارلین آر (۱۳۸۶): «مدیریت ارتباطات»، ترجمه: سید محمد اعرابی، داوود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- برن، گیلین (۱۳۷۸ش): «برنامه ریزی عصبی کلامی»، ترجمه: علی دنیا دیده، تهران: اندیشه آریا.
- بلیک، رید و اوین، هارولدسن (۱۳۷۸ش): «طبقه بندی مفاهیم در ارتباطات»، ترجمه: مسعود اوحدی، تهران: سروش، چاپ اول.
- بولتون، رابرت (۱۳۸۸ش): «روانشناسی روابط انسانی»، ترجمه: حمید رضا سهرابی، تهران: انتشارات رشد، چاپ پنجم.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸ق): «أنوار التنزیل و أسرار التأویل (تفسیر بیضاوی)»، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ اول.
- پاتریک، دوپل (۱۳۷۸): «دوراندیشی سیاسی و اخلاق رهبری»، مترجم: مجتبی رجب بیگی، فرآیند مدیریت و توسعه؛ مرکز آموزش مدیریت دولتی، ش ۴۳.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق): «غررالحکم و دررالکلم»، محقق و مصحح: سید مهدی رجائی، قم: دارالکتب الاسلامی.
- حق پناه، رضا (۱۳۹۳ش): «انتقاد و انتقادپذیری»، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ش ۴۹ و ۵۰.
- حق شناس، علی محمد، حسین ساعی و نرگس انتخابی (۱۳۸۱): «فرهنگ معاصر انگلیسی-فارسی»، تهران: نشر فرهنگ معاصر، چاپ سوم.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷): «لغت نامه دهخدا»، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- ردی، رومیلا و برتون، کیت (۱۳۹۳ش): «برنامه ریزی عصبی کلامی NLP»، ترجمه: فرشید قهرمانی، تهران: انتشارات آوند دانش.
- رضازاده گلی، حمید (۱۳۸۷): «مبانی ارتباطات انسانی و کاربرد آن در زندگی موفق»، تهران: شیوه، چاپ اول.
- رضائیان، علی (۱۳۷۴ش): «مدیریت رفتار سازمانی»، تهران: انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، چاپ سوم.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق): «الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل»، مصحح: مصطفی حسین احمد، بیروت: دارالکتب العربی، چاپ سوم.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۵ش): «جامعه شناسی ارتباطات»، تهران: انتشارات اطلاعات، چاپ دوم.
- ساغروانیان، جلیل (۱۳۶۹ش): «فرهنگ اصطلاحات زبان شناسی موضوعی-توصیفی»، مشهد: انتشارات نما، چاپ اول.
- ستاری، جلال (۱۳۸۱ش): «پژوهشی در قصه سلیمان و بلقیس»، تهران: نشر مرکز.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۴۱۷ق): «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- _____ (۱۳۷۴ش): «ترجمه تفسیر المیزان»، مترجم: محمد باقر موسوی، قم: جامعه

- مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷): «تفسیر جوامع الجامع»، تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم، چاپ اول.
- عبدالله، جوادی آملی (۱۳۸۹ش): «تفسیر موضوعی قرآن کریم (ادب توحیدی انبیاء در قرآن)»، تحقیق: سعید بندعلی، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.
- فرهنگ، علی اکبر (۱۳۸۷ش): «ارتباطات انسانی»، تهران: رسا، چاپ چهاردهم.
- _____ (۱۳۸۶ش): _____، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- قطب، سید (۱۳۶۸ش): «آفرینش هنری در قرآن»، ترجمه: محمد مهدی فولادوند، تهران: بنیاد قرآن.
- کریس، کول (۱۳۸۳ش): «موقفیت در ارتباط»، ترجمه: وجیهه ابراهیمی، اصفهان: طرح جامع پارسیان، چاپ اول.
- کولتز، جان دابلیو (۱۳۶۹): «ارتباط گفتاری میان مردم»، ترجمه: سید اکبر میرحسینی و قاسم کبیری، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- گابور، دون (۱۳۸۹ش): «مهارت‌های گفتگو»، ترجمه: مهدی قراچه داغی، تهران: پیک بهار، چاپ هفتم.
- گیتومر، جفری اچ (۱۳۸۹ش): «اعتماد، چگونه اعتماد را کسب و آن را شکوفا و نگهداری کنید و در زندگی و تجارت، عنوان مشاور قابل اعتماد را بدست آورید»، ترجمه: منیژه شیخ جوادی، تهران: سیت، چاپ اول.
- گیل، دیوید و آدمز (۱۳۸۴ش): «بریجت، الفبای ارتباطات»، ترجمه: رامین، کریمیان و دیگران، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۶۹): «ارتباط‌شناسی»، تهران: انتشارات سروش.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۰ش): «اسلام و مقتضیات زمان»، تهران: صدرا.
- معتمد نژاد، کاظم (۱۳۷۱): «وسایل ارتباط جمعی»، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- معدلی، کوروش، ان. ال (۱۳۹۳ش): «پی عملی»، تهران: مؤسسه انتشاراتی مرز فکر.
- معین، محمد (۱۳۸۸ش): «فرهنگ فارسی معین»، تهران: امیر کبیر، چاپ بیست و پنجم.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳ش): «ترجمه قرآن»، قم: دارالقرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف)، چاپ دوم.
- _____ (۱۳۶۳ش): «تفسیر نمونه»، قم: انتشارات دارالکتب الاسلامیه قم.
- میلر، جerald (۱۳۶۸): «ارتباطات کلامی»، ترجمه: علی، ذکاوتی قراگزلو، تهران: انتشارات سروش.
- نوبتوم بارت، سیکس فردریک (۱۳۸۷ش): «فرآیند اعتماد در سازمان‌ها (مطالعات تجربی در زمینه عوامل و فرآیند اعتماد)»، ترجمه: منصور حقیقتیان و علیرضا شیروانی، اصفهان: نقش خورشید، چاپ اول.
- وود، آمنه (۱۳۹۵ش): «قرآن و زن، بازخوانی متن مقدس از منظر یک زن»، مترجم: اعظم بویا و معصومه آگاهی، تهران: حکمت، چاپ سوم.
- یاوری، سید اسدالله (۱۳۸۰ش): «عیار قرآنی گفتار»، تهران: انتشارات لوح محفوظ.
- Bandler, R. & Grindler, J. (1975). The structure of magic I. Palo Alto, CA: Science and Books, Translated by Amirinia, M. in Behavioral Emotion and Body Language book to Persian, publisher: Araسته.
- Heyes, C M (2010), Where do mirror neurons come from? Neuroscience and behavioral reviews.

Bibliography

- Azerbaijani, Masoud, and others, Social Psychology with a View to Islamic Sources, Tehran: Institute for Seminary and University and Samt Publications, (1382SH).
- Ibn Ashoor, Muhammad Tahir (1420): "Tahrir and al-Tanveer", Beirut: Al-Tarikh Al-Arabi Institute, 1st edition.
- Ibn Mansad, Muhammad b. Mukarram (1414AH): "Lesan al-Arab", Beirut: Dar Wajed, 3rd edition.
- Abolghasemi, BeHenam (1389SH): "The Impact of Religious Rituals on Youth Mental Health", Islam and Educational Research, No. 1.
- Aminzadeh, Mohammad Reza(1376SH) : "Ethics of Agents", Qom: Publications in the Right Way, Second Edition.
- OConnor, Joseph and Mack in Maute, Yan (1378SH): "Effective Communication and Definitive Success with NLP", Translation: Seyed Reza Jamalian, Tehran: Jeyhun Publications, 2nd edition.
- Bercow, Reem, AnneDrew Day, Volvin, Volvin Darlene R. (1386SH): "Communications Management", Translation: Seyed Mohammad Arabi, Davood Izadi, Tehran: Office of Cultural Research.
- Bern, Gillian (1378SH): "Verbal Neural Programming", translated: Ali DonyaDideh, Tehran: Andisheh Aria.
- Blake, Reid and Evin, Haroldsen (1378SH): "Classification of Concepts in Communication", Translation: Masoud Owhadi, Tehran: Soroush, 1st edition.
- Bolton, Robert (1388SH): "The Psychology of Human Relations", translated by Hamid Reza Sohrabi, Tehran: Roshd Publications, 5th edition.
- Baydawi, 'Abd Allah b. 'Umar (1418AH): "Anwar al-Tanzil and Asrar al-Ta'wil (Exegesis of Baydawi)", Beirut: Dar Ahya al-Tarh al-Arabi, 1st edition.
- Patrick, Double (1378SH): "Political Reflection and Leadership Ethics", Translator: Mojtaba Rajabbeigi, Management and Development Process, Public Administration Training Center, Sh43.
- Tamimi Amedy, 'Abd al-Wahed b. Muhammad (1410AH): "Ghar al-Hikm and Dar al-Kalam", Researcher and Proof: Sayyid MahdiRaja'i, Qom: Dar al-Katab al-Islami.
- Haghpanah, Reza (1393SH): «Criticism and Criticism»A UNIVERSITY,Lum Islami Razavi, 49 and 50.
- Haghshenas, Ali Mohammad, Hossein Saei, and Narges Entekhašt (1381SH): "Contemporary English-Persian Culture", Tehran: Contemporary Culture Publication, 3rd Edition.
- Dehkhoda, Ali Akbar (1377SH): "Dehkhoda Dictionary", Tehran: University of Tehran, 2nd edition.
- Reddy, Romila and Burton, Kate (1393SH): "NLP Verbal Neural Programming", Translated: Farshid Ghahremani, Tehran: Avand Danesh Publications.
- Rezazadeh Goli, Hamid (1387SH): "HumanCommunication and its Application in Successful Life", Tehran: Method, First Edition.
- Rezaian, Ali (1374SH): "Organizational Behavior Management", Tehran: DaneshKa-

سال ششم
شماره دوم
پیاپی: ۱۱
پاییز و زمستان
۱۴۰۱

- deh Publications of Daneshkeh Management, Tehran University, 3rd edition.
- Zamakhshari, Mahmud b. 'Umar (1407AH): "Al-Kashf as Haqqat Gawamz al-Tanziel", Mushah: Mustafa Hussein Ahmad, Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi, 3rd edition.
  - Sarokhani, Baqer (1375SH): Sociology of Communication, Tehran: Information Publishing, 2nd edition.
  - Sagharavani, Jalil (1369SH): "Culture of Thematic-Descriptive Linguistic Terms", Mashhad: Nama Publications, 1st edition.
  - Sattari, Jalal (1381SH): "A Research on the Story of Suleiman and Belqis", Tehran: Central Publications.
  - Tabatabai, Hamad Hussein (1417AH): "Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an", Qom: Islamic Publications Office of The Islamic Publications of The Seminary Teachers of Qom.
  - _____ (1374SH): "Translation of Al-Mizan Commentary", Translator: Mohammad Bagher Mousavi, Qom: Society of Seminary Teachers of Qom, Islamic Publications Office, 5th edition.
  - Tabarsi, Fazl b. Hasan (1377SH): "The Interpretation of Jamaat al-Jama'a", Tehran: Tahr Ann University Press and Qom Seminary Management, 1st edition.
  - Abdullah, Javadi Amoli (1389SH): "The Matic Interpretation of the Holy Quran (The Monotheistic Literature of Prophets in the Qur'an)," Research: Saeed Band Ali, Qom: Israa Publication Center, 1st edition.
  - Farhangi, Ali Akbar (1387SH): "Human Communications", Tehran: Rasa, 14th edition.
  - _____ (1386SH): Tahran: Rasa Cultural Services Institute.
  - Qutb, Seyed (1386SH): "Artistic Creation in the Qur'an", Translated: Mohammad Mehdi F. Vlavand, Tehran: The Foundation of the Qur'an.
  - Chris, Cole (1383SH): "Success in Communication", Translation: Vajih Ebrahimi, Isfahan: Parsian Master Plan, 1st edition.
  - Koltz, John Dobilio (1369SH): "Spoken Communication among People", Translated: Seyed Akbar Mirhosseini, and Qasem Kabiri, Tehran: Amir Kabir Publications.
  - Gabor, Devon (1389SH): "Conversation Skills", translated: Mehdi Gharachedaghi, Tehran: Peyk Bahar, 7th edition.
  - Gitumer, Jeffrey H. (1389SH): "Trust, how to gain and maintain trust and gain the title of reliable consultant in life and business", Translation: Manijeh Sheikh Joo Edi, Tehran: Sith, first edition.
  - Gil, David and Adams (1384SH): "Bridget, The Alphabet of Communications", translated: Ramin, K. Rimian and others, Tehran: Publications of The Ministry of Culture and Islamic Guidance, 1st edition.
  - Mohsenian Rad, Mehdi (1369SH): "Communicationology", Tehran: Soroush Publications.
  - Motahari, Morteza (1380SH): "Islam and the Requirements of Time", Tehran: Sadra.
  - Motamednejad, Kazem (1371SH): "Mass Communication Devices", Tehran: Publications of Allameh Tabataba'i University.
  - Moadeli, Curoshh, N. L (1393SH): "Practical Foundation", Tehran: Marz-e-Ideh

- Publishing Institute.
- Moein, Mohammad (1388SH): "Moein Persian Culture", Tehran: Amir Kabir, 25th edition.
  - Makarem Shirazi, Naser (1373SH): "Translation of the Qur'an," Qom: Dar al-Qur'an al-Karim (Office of History and Education Studies), 2nd edition.
  - _____ (1363SH): "Exemplary Exegesis", Qom: Dar al-Katab al-Islamiyya Publications in Qom.
  - Miller, Gerald (1368SH): "Verbal Communication", Translation: Ali, Zakavati Gharazlu, Tehran: Soroush Publications.
  - Notbom Barrett, Sykes Frederick (1387SH): "Trust process in organizations (empirical studies in the field of factors and trust process)," translated by Mansour Haghghatian and Alireza Shirvani, Isfahan: The Role of the Sun, first edition.
  - Wadood, Ameneh (1395SH): "Quran and Women, Rereading the Holy Text from a Woman's Point of View", Translator: Azam Pouya and Masoumeh Teqim, Tehran: Hekmat, 3rd edition.
  - Yavari, Seyed Asadollah (1380SH): "The Quranic Cutie of Speech", Tehran: Mahfouz Tablet Publications.
  - Bandler, R. & Grindler, J. (1975). The structure of magic I. Palo Alto, CA: Science and Books, Transhated by Amirinia, M. in Behavioral Emotion and Body Language book to Persian, publisher: Arasteh.
  - Heyes, C M (2010), Where di mirror neurons com from? Neuroscience and behavioral reviews.

